

Interpretácia sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti v tom zmysle, ako sme sa s ňou stretli v prácach F. V. Konstantinova, nám umožňuje vysloviť hypotézu o tom, že vedeckí pracovníci, ktorí sa zaoberajú empirickým a sociologickým výskumom, majú spravidla záujem zachytiť čo najpresnejšie existujúci stav v danej chvíli. S opačným stanoviskom sa stretávame u tých vedcov, ktorí sa zameriavajú hlavne na analýzu sociálnych procesov a ich zákonitostí, pretože chcú predovšetkým akcentovať momenty poukazujúce na vývojové tendencie. Tieto dva odlišné pohľady pracovníkov v oblasti spoločenských vied na skúmanie problematiky sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti preto zákonite vyvolávajú otázku, či problém nespočíva práve v tomto.

I v súčasných prácach sovietskych teoretikov N. A. Aitova, P. P. Amelina, A. A. Amvrosova, P. N. Fedosejeva, L. N. Nadeľa, M. N. Rutkeviča, V. I. Semjonova, C. A. Stepaňana sú evidentné rozdielne prístupy k otázke vymedzenia hraníc inteligencie. Problém, ktorý riešia, má niekoľko dimenzií a je pochopiteľné, že najzložitejšie je zachytiť ich spoločne.

Prvá dimenzia problému spočíva v tom, že rozmiestňovanie pracovných síl v súčasnej praxi výstavby Sovietskeho zväzu vyžaduje akcentovať pri štatistickom sledovaní vývoja podielu inteligencie na obyvateľstve predovšetkým tú časť, ktorá je jadrom celej skupiny. V podstate ide o tú časť príslušníkov sociálnej skupiny inteligencie, ktorá najviac v sebe akumuluje sociálno-profesionálne znaky celej skupiny, t. j. o tých pracovníkov na úseku duševnej činnosti, ktorí majú obzvlášť vysokú, spravidla vysokoškolskú kvalifikáciu. Spoločenská prax súvisiaca s rozmiestňovaním pracovných síl vyžaduje, aby sa venovala zvýšená pozornosť práve tomuto sociálnemu súboru, pretože jeho reprodukcia, a hlavne rozšírená reprodukcia, je z ekonomického a časového hľadiska pre spoločnosť najnáročnejšia. Totiž na výchovu príslušníka inteligencie vynakladá spoločnosť najvyššie ekonomické náklady a súčasne dĺžka prípravy na výkon povolania zahrňuje najdlhšie časové obdobie.

Druhá dimenzia problému vyplýva zo skutočnosti, že vývoj rozvinutej socialistickej spoločnosti a ďalšie perspektívy vývoja Sovietskeho zväzu [XXVI. zjazd 1981 : 62] zároveň vyžadujú sledovať dynamiku procesu sociálneho zblížovania fyzicky a duševne pracujúcich, t. j. prekonávanie sociálneho rozdielu medzi nimi, na ceste k budúcej sociálne homogénnej komunistickej spoločnosti. Analýza tohto procesu vyžaduje, aby sa venovala mimoriadna pozornosť vývoju tých zložiek duševne pracujúcich, ktorí sa neopierajú o najvyšší vysokoškolský stupeň odbornosti. Teda v podstate ide o tie zložky duševne pracujúceho obyvateľstva, ktoré dosiahli — i napriek tomu, že nevlastnia vysokoškolské diplomy — vysoký stupeň odbornosti, pričom v ich pracovnom zaradení dochádza ku stále užšiemu spájaniu určitých foriem fyzickej práce, bez ktorých sa doteraz spoločnosť ešte nemôže zaobiť, s veľmi náročnou duševnou prácou.

Načrtnuté rozmery problému dokazujú, že riešiť otázku hraníc sociálno-profesionálnej skupiny inteligencie v tomto konkrétne-historickom dobovom kontexte je veľmi náročný problém. V týchto súvislostiach sovietski autori volia dva prístupy k jeho riešeniu.

Do prvej skupiny je možno zahrnúť práce, v ktorých autori vymedzujú určitost inteligencie z *úzkého aspektu*, t. j. do inteligencie zahrňujú vysokokvalifikovaných pracovníkov, u ktorých profesionálne prevláda duševná práca nad prácou fyzickou. V ich prístupoch prevláda spôsob štatistického vymedzenia inteligencie, teda tendencia zahrňovať do tejto sociálnej skupiny len tie jej zložky, v ktorých sa najviac akumuluje sociálno-profesionálne črty celej skupiny. Sem môžeme zaradiť P. P. Amelina, L. N. Nadeľa, V. S. Semjonova, P. N. Fedosejeva. Ich definície týkajúce sa vymedzenia inteligencie zdôrazňujú napr. výkon „vysokokvalifikovanej a kvalifikovanej duševnej práce“ [Amelin 1970 : 43], výkon „vyšších, najzložitejších druhov duševnej práce“ [Nadeľ 1971 : 43], „funkčnú spätosť s duchovnou produkciou alebo

s náročnou duševnou prácou v oblasti služieb [Fedosejev 1975 : 51], prípadne príslušníkov inteligencie považujú za „vzdelaných predstaviteľov obyvateľstva, ktorých kapitálom je ich rozum, duševné schopnosti“ [Semjonov 1972 : 97]. Definície umožňujú vyvodiť záver, že títo autori do inteligencie zahrňujú pracovníkov vyčlenených na výkon vysokokvalifikovanej duševnej práce, ktorá objektívne vyžaduje nadobudnutie vysokoškolského vzdelania a odbornej kvalifikácie. I keď získané vzdelanie nezodpovedá v každom prípade práci vykonávanej jednotlivcom a samo o sebe nie je kritériom sociálnych rozdielov, je dôležitým atribútom inteligencie. V spoločenskej praxi a najmä pri sociologických výskumoch umožňuje rozlíšiť hranice medzi inteligenciou a triedami a ďalšími vrstvami sociálnej skupiny ostatných zamestnancov. Tento prístup k vymedzeniu postavenia inteligencie evokuje dve otázky: Jednak či nie je prevaha úzkeho poňatia inteligencie podmienená potrebami sociologických výskumov vývoja sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti, pri ktorom sa berie do úvahy vymedzenie inteligencie z úzkeho aspektu, pretože ide o jadro, ktoré v sebe najviac akumuluje sociálno-profesionálne znaky celej skupiny. Na druhej strane či analýza procesu zblížovania jednotlivých tried a sociálnych skupín socialistickej spoločnosti nebude vyžadovať prejsť k širšiemu poňatiu inteligencie, pretože pri jej úzkom vymedzení vypadá zo zorného uhla vrstva vysokoškolsky a stredoškolsky kvalifikovaných robotníkov a vysokokvalifikovaných členov JRD a ďalšie vrstvy skupiny ostatných zamestnancov.

Druhým prístupom je vymedzenie inteligencie zo *širokého aspektu*. V tomto prípade sú do kategórie „inteligencia“ zahrňovaní vysokokvalifikovaní pracovníci, u ktorých profesionálne prevláda duševná práca nad fyzickou prácou, a súčasne *ostatní zamestnanci*.⁽⁴⁾ Prípadne i vysokokvalifikovaná časť *robotníckej triedy* a vysokokvalifikovaná časť *triedy družstevných roľníkov*. Teoretické štúdie zaraďujúce sa do tejto skupiny sa v sovietskej vedecko-komunistickej a sociologickej literatúre vyskytujú menej často. Z tohto aspektu sa problematiky vymedzenia inteligencie dotýka napr. sovietsky teoretik Č. A. Stepaňan, ktorý považuje inteligenciu za jednotnú sociálnu vrstvu, ktorej súčasťou je sociálna skupina zamestnancov. Títo „pracovníci prevažne duševnej práce“ sa medzi sebou líšia len rozdielnou úrovňou dosiahnutej kvalifikácie a svojím špecifickým profesionálnym zameraním [Stepaňan 1979 : 50]. Je však potrebné podotknúť, že autor sa v tejto súvislosti nezmieňuje o vysokokvalifikovanej časti robotníckej triedy a triedy družstevných roľníkov.

Spomínané práce sovietskych spoločenskovedných teoretických pracovníkov vyjadrujúce odlišné prístupy k vymedzeniu inteligencie nám dovoľujú usudzovať, že ich pohľady na skúmanú problematiku úzko súvisia so zameraním ich vlastnej vedeckovýskumnej činnosti. Koniec-koncov sa ukazuje, že užšie poňatie zastávajú hlavne tí autori, ktorí sa zaoberajú empirickým a sociologickým výskumom súčasnej sovietskej inteligencie, pričom spolupracujú s inštitúciami zaisťujúcimi rozmiestňovanie pracovných síl, prípravu novej inteligencie a pod. V tomto sa môže skrývať dôvod, prečo u týchto autorov dochádza k presadzovaniu užšieho poňatia inteligencie. Naproti tomu autori, ktorí sa zaoberajú obecnější teoretickou problematikou a v jej rámci i problematikou vývoja k sociálne homogénnej komunistickej spoločnosti, majú predovšetkým tendenciu akcentovať širšie poňatie inteligencie. Avšak reálne samozrejme existujú oba problémy. Preto prístupy stúpcov oboch smerov nemôžu byť vyriešené cestou formálnej dohody. Naopak, táto diskusia vyžaduje najstť racionálnu väzbu u oboch stanovísk, ktorá by umožnila pravdivo zobrazit problém v jeho úplnosti i s tými vnútornými rozpormi medzi súčasným a budúcim, ktoré zahrňuje. Preto v posledných rokoch sa niekoľko sovietskych autorov snaží

(4) V Sovietskom zväze sa používa termín „zamestnanci“ tam, kde my používame termín „ostatní zamestnanci“, t.j. zamestnanci po odpočítaní robotníkov.

sformulovať *komplexné poňatie* postavenia inteligencie, v ktorom by sa *organicky spojili pozitívne prvky oboch vyššie spomínaných prístupov*. Do tejto skupiny môžeme zaradiť A. A. Amvrosova a M. N. Rutkeviča.

Sovietsky teoretik A. A. Amvrosov v práci *Od triednej diferenciácie k sociálnej homogenite spoločnosti* upozorňuje predovšetkým na rozpornosť pojmu „inteligencia“. „V súvislosti s tým, že sa za socializmu stierajú hranice medzi triedami, sociálnymi vrstvami a skupinami a zvyšuje sa vzdelanosť všetkého ľudu, vznikajú ťažkosti s definíciou pojmu „inteligencia v socialistickej spoločnosti“. V populárnej literatúre sa obvykle stotožňujú pojmy „duševne pracujúci“, „inteligencia“ a „zamestnanci“, pretože do inteligencie sa zahrňujú všetci duševne pracujúci, a k tým sa radia i všetci zamestnanci. Vo vedeckej literatúre sa rozlišujú pojmy podľa obsahu, ale ešte neexistujú všeobecne uznávané definície. Domnievame sa, že pojmy „duševne pracujúci“, „inteligencia“ a „zamestnanci“ sú rovnakého významu, vzájomne sa prekrývajú, ale nie sú totožné“ [Amvrosov 1975 : 116]. Z tohto autorovho výkladu je zrejmä snaha vystihnúť rozpornosť dvoch dimenzií vymedzenia inteligencie — na jednej strane problém jej akumulácie (t. j. v podstate jej úzke vymedzenie) a na druhej strane problém prelínania inteligencie s triedami a s ostatnými sociálnymi skupinami a vrstvami socialistickej spoločnosti (t. j. vymedzenie inteligencie zo širokého aspektu). Túto rozpornosť sa snaží A. A. Amvrosov postihnúť i terminologicky, preto používa pojem „duševne pracujúci“. Podľa jeho názoru je pojem *duševne pracujúci* z uvedených troch pojmov obsahovo najširším. Autor uvádza, že ústredný štatistický úrad ZSSR zahrňuje do tejto kategórie všetkých pracovníkov, v činnosti ktorých prevládajú funkcie duševnej práce [Amvrosov 1975 : 116].

A. A. Amvrosov vyčleňuje medzi „duševne pracujúcimi“ dve základné skupiny: *inteligenciu* vo vlastnom slova zmysle (pracovníci, ktorí sa profesionálne zaoberajú vysokokvalifikovanou duševnou prácou) a *zamestnancov* (pracovníci, ktorí vykonávajú prácu hlavne v službách). Pri definovaní do kategórie „inteligencia“ zahrňuje A. A. Amvrosov skupinu ľudí, u ktorých vystupujú výrazne do popredia profesionálne znaky — inteligenciu chápe v úzkom slova zmysle ako „...sociálnu skupinu, či vrstvu, skladajúcu sa z ľudí profesionálne vykonávajúcich vysokokvalifikovanú duševnú prácu, ktorá vyžaduje odborné stredoškolské alebo vysokoškolské vzdelanie“. V tejto súvislosti upozorňuje, že nie je možné zamieňať pojmy „inteligencia“ a „zamestnanci“, pretože sa úplne nezhodujú. V presnom slova zmysle sú zamestnanci pracovníkmi socialistickej spoločnosti, ktorí pracujú v štátnych a spoločenských organizáciách a za svoju prácu dostávajú stanovenú mzdu. Časť zamestnancov s nízkym vzdelaním, ktorí vykonávajú fyzickú prácu, prirodzene nepatrí k inteligencii (predavači v stánkoch, bufetoch, sprievodcovia, strážnici atď. [Amvrosov 1975 : 117]).

Z uvedených poznámok A. A. Amvrosova je zrejná racionálna snaha sformovať komplexný prístup k vymedzeniu inteligencie. Autor preto operuje s pojmom „sociálna skupina duševne pracujúcich“, ktorý už sám o sebe naznačuje, že nejde len o sledovanie procesov v oblasti sociálno-profesionálnej, ale i v oblasti sociálno-ekonomickej. V podstate teda ide o umožnenie sledovania procesov prelínania inteligencie v úzkom slova smysle, t. j. jadra inteligencie s jednotlivými triedami, sociálnymi skupinami a vrstvami socialistickej spoločnosti, čo je proces oveľa širší a rozmernejší.

Prístup, v ktorom sa spájajú pozitívne prvky úzkeho a širokého poňatia určítosti inteligencie, nachádzame i u M. N. Rutkeviča. V odbornej stati *Tendencie zmeny sociálnej štruktúry sovietskej spoločnosti* uvádza, že „...podľa kritéria charakter práce a podľa miesta v systéme spoločenskej delby práce všetci pracovníci národného hospodárstva sa delia na zaoberajúcich sa prevažne fyzickou prácou a prevažne duševnou prácou“ [Rutkevič 1975 : 67]. Diferencovaním pracovníkov národného hospodárstva a vyčlenením „pracovníkov prevažne duševnej práce“ autor takisto terminologicky vyjadruje rozpornosť kategórie „inteligencia“. Preto volí širší pojem

— *pracovníci prevažne duševnej práce*. M. N. Rutkevič nechápe týchto pracovníkov ako jednorodú skupinu, ale naopak — člení ich na „odborníkov“ a „zamestnancov-neodborníkov“. Medzi „odborníkov“ zahrňuje osoby, ktoré sa „... profesionálne zaoberajú zložitou, vysokokvalifikovanou duševnou prácou, ktorej výkon si vyžaduje zvyčajne vysokoškolské vzdelanie alebo stredné odborné vzdelanie“. Autor ďalej dopĺňa, že „... určujúcim znakom tejto skupiny nie je diplom, ani úroveň vzdelania sama o sebe, ale je to charakter práce, ktorý v prevažnej väčšine prípadov zodpovedá získanej profesionálnej príprave“. Druhú skupinu „pracovníkov prevažne duševnej práce“ tvoria podľa M. N. Rutkeviča „zamestnanci-neodborníci“. Do tejto skupiny „... spadajú zamestnanci vykonávajúci menej zložitú, stereotypnejšiu duševnú prácu, ktorá si nevyžaduje získanie stredného odborného a už vôbec nie vysokoškolského vzdelania (veľká časť obchodno-výrobného personálu vo sfére riadenia, výpočtoví pracovníci atď.) [Rutkevič 1975 : 67].

K tejto problematike sa v roku 1980 M. N. Rutkevič vracia v súvislosti so štatistickým sledovaním dvoch uvedených skupín pracovníkov duševnej práce. Konštatuje, že v sovietskych štatistických výskumoch sa pre príslušníkov týchto dvoch skupín duševných pracovníkov takisto používajú kategórie „odborníci“ a „zamestnanci-neodborníci“. Pod „odborníkmi“ štatistické orgány chápu tú „... časť pracovníkov duševnej práce, ktorí na výkon svojich funkcií musia mať vysokú úroveň odborných vedomostí, nadobudnutých vo vysokých, stredných a odborných školách“. Kategóriu pracovníkov, ktorí sa teraz v štatistike označujú termínom „odborníci“, musíme teda skúmať ako inteligenciu v úzkom slova zmysle — dodáva autor [Rutkevič 1980 : 64]. Do kategórie „zamestnanci-neodborníci“ zahrňujú sovietske centrálné štatistické orgány „... osoby zaoberajúce sa menej kvalifikovanými druhmi duševnej činnosti, ktorá nevyžaduje pre svoje splnenie stredné odborné a tým viac vysokoškolské vzdelanie“ [Rutkevič 1980 : 66].

I komplexný prístup M. N. Rutkeviča k poňatiu inteligencie odzrkadľuje snahy reagovať na požiadavky spoločenskej praxe. Členením „sociálnej skupiny pracovníkov prevažne duševnej práce“ na odborníkov a zamestnancov-neodborníkov môže spoločnosť získať reálny pohľad na profesijnú štruktúru spoločnosti. Na druhej strane tým, že pojem „skupina pracovníkov prevažne duševnej práce“ má i svoju sociálno-ekonomickú dimenziu, umožňuje sledovať i určité prekryvanie profesijnej štruktúry so sociálno-triednou štruktúrou spoločnosti.

Analyzované stanoviská sovietskych teoretikov k vymedzeniu inteligencie z úzkeho alebo širokého aspektu majú v tejto súvislosti ešte jednu väzbu. Jej podstatou je fakt, že užšie poňatie inteligencie úzko súvisí s aktuálnym využívaním sociálno-profesionálnej skupiny inteligencie pri výstavbe spoločnosti. Stúpenci tohto poňatia si preto nemusia klásť otázky týkajúce sa miesta inteligencie v sociálno-triednej štruktúre socialistickej spoločnosti a vzhľadom na to, že sledujú čisto profesionálnu určitosť inteligencie, tieto otázky sa tu dokonca javia zbytočné. Naproti tomu širšie poňatie, ktoré akcentuje problematiku zblížovania inteligencie s ostatnými vrstvami na ceste k sociálne homogénnej spoločnosti, priamo vyžaduje sledovať, ako sa inteligencia stále viac prestupuje s oboma základnými triedami a sociálnou skupinou ostatných zamestnancov. Veď práve proces prestupovania je jednou z najpodstatnejších otázok vývoja k budúcej sociálne homogénnej komunistickej spoločnosti.

Vymedzenie postavenia inteligencie je úzko späté s otázkou stanovenia hraníc jednotlivých tried a sociálnych skupín sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti. Tento problém vystupuje obzvlášť do popredia v súvislosti s formovaním *hraničných sociálnych vrstiev*.

V poslednom období vyvolala značnú pozornosť teoretických pracovníkov z oblasti spoločenských vied skutočnosť, ako správne zaradiť neustále rastúcu vrstvu robotníckej triedy, ktorá sa svojou kultúro-spoločenskou a všeobecne-vzdelávacou úrovňou čoraz viac zblíжуje s inteligenciou, hlavne s jednou jej profesionálnou časťou —

vedecko-technickou inteligenciou. V odbornej literatúre táto vrstva robotníckej triedy dostala názov „robotníci-inteligenti“.

Uvedenou problematikou sa podrobne zaoberali sovietski teoretici A. M. Geljuta a V. I. Staroverov v práci *Sociálny profil robotníka-inteligenta*. Konštatujú, že vznik vrstvy „robotníkov-inteligentov“ v ZSSR je zákonným javom sociálneho a vedecko-technického pokroku, ktorý je rozhodujúcim faktorom vytvárania materiálno-technickej základne komunizmu, zblížovania fyzickej a duševnej práce, zabezpečenia úplného blahobytu a slobodného všestranného rozvoja všetkých členov spoločnosti, integrácie jej sociálnych skupín a vrstiev“ [Geljuta, Staroverov 1977 : 6]. Autori uvádzajú, že pod vplyvom súčasnej VTR namiesto robotníka, ktorý bol zaujatý bezprostrednou výkonnou prácou, spojenou s obrábaním a pretváraním pracovných predmetov, prichádza robotník, ktorého základnou funkciou je riadenie strojov, mechanizmov a prístrojov, ich pozorovanie za chodu, kontrola celkového technologického procesu (zdôraznila E. G.). Ako zdôrazňujú autori, „robotníci-inteligenti“ sa zaoberajú technologickým riadením výrobného procesu, riešením praktických úloh, spracúvaním informácií získaných v priebehu pracovného procesu a pod. V tejto súvislosti sa autori odvolávajú na K. Marxa, ktorý objasnil, že veľký priemysel zavádzaním strojov, chemických procesov a ďalších metód postupne realizuje prevraty v technickej základni výroby a spolu s tým i vo funkciách robotníkov i v spoločenských kombináciách pracovného procesu [Geljuta, Staroverov 1977 : 90].

A. M. Geljuta a V. I. Staroverov poukazujú na to, že buržoázni sociológovia(5) budú zaradiť takýchto robotníkov k inteligencii. čím sa snažia dokázať, že robotnícka trieda sa mení na „triedu inteligencie“, alebo — na druhej strane — zahrňujú všetkých inžiniersko-technických pracovníkov medzi vrstvy proletariátu a v tomto postavení im potom prisudzujú vedúcu úlohu v spoločnosti. Tieto prístupy volia preto, aby zakryli vedúcu úlohu proletariátu v revolučnom hnutí. „vytrelí“ otázku vzťahu robotníckej triedy s inteligenciou, zamaskovali reakčnú sociálnu a politickú úlohu buržoázneho krídla inteligencie v kapitalistických krajinách a vnútili pracujúcim predstavu, že už v rámci kapitalistickej spoločnosti prichádza k „zlievaniu“ robotníckej triedy s inteligenciou [Geljuta, Staroverov 1977 : 64].

K otázke zaradenia novovznikajúcej vrstvy „robotníkov-inteligentov“ sa vyjadruje i C. A. Stepaňan. Reagujúc na prácu A. M. Geljutu a V. I. Staroverova *Sociálny profil robotníka-inteligenta* vystupuje predovšetkým proti deleniu inteligencie. Vyjadruje obavy, že, „...niektorí autori sa snažia „rozporciovať“ túto jednotnú sociálnu vrstvu na oddelené sociálne vrstvy „robotníckej inteligencie“ a súčasne zliať tieto nové vrstvy s dvoma triedami našej spoločnosti, a tak umelo urýchliť proces prekonania reálne existujúcich sociálno-triednych rozdielov za socializmu“ [Stepaňan 1979 : 52]. C. A. Stepaňan odmieta „členenie“ inteligencie a jej jednotnosť zdôvodňuje odvolaním sa na Ústavu ZSSR, v ktorej sa uvádza, že v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti sa mení inteligencia zo sociálne rôznorodej vrstvy — akou bola v prechodnom období — na jednotnú sociálnu vrstvu. Na otázku kam zaradiť tento rastúci oddiel robotníckej triedy, zblížujúci sa po kultúrnotechnickej a všeobecno-vzdelávacej stránke čoraz viac s inteligenciou, C. A. Stepaňan odpovedá, že „...v podmienkach rozvinutého socializmu a pod vplyvom vedecko-technickej revolúcie rastie „pracovník nového typu“, v činnosti ktorého sa čoraz harmonickejšie zlučuje fyzická a duševná práca“ [Stepaňan 1979 : 50]. Avšak sociálno-triedne zaradenie tohto „pracovníka nového typu“ autor neuvádza.(6)

(5) Autori v práci konštatujú, že podobný prístup sa objavil v minulosti i v prácach niektorých marxistických sociológov, ale na základe konštruktívnej kritiky takýchto prístupov i hlbkej analýzy vplyvu súčasnej vedecko-technickej revolúcie na sociálnu štruktúru socialistickej spoločnosti boli tieto chybné názory v podstate prekonané [Geljuta-Staroverov 1977 : 64].

(6) C. A. Stepaňan sa v tejto súvislosti odvoláva na L. I. Brežneva, ktorý vo svojom

Argumentácia C. A. Stepaňana je v tejto súvislosti čiastočne poznačená tým, že autor zrejme nebral dostatočne na zreteľ vzťah profesionálnej a sociálno-triednej štruktúry spoločnosti. Inteligencia v prechodnom období od kapitalizmu k socializmu je vzhľadom na svoje predchádzajúce postavenie v spoločnosti sociálno-triedne diferencovaná — jej regrutačnú základňu tvoria bývalí príslušníci buržoázie, maloburžoázie a tiež vyrastá i nová inteligencia z radov robotníckej triedy a družstevného roľníctva. Postupne, s vybudovaním základov socializmu a s budovaním rozvinutej socialistickej spoločnosti, sa inteligencia zjednocuje vzhľadom na svoj pôvod — regrutuje sa už len z radov robotníckej triedy, družstevného roľníctva a v určitej miere i zo svojich vlastných radov. O zodpovedajúcu reguláciu zdrojov jej rastu sa stará socialistický štát, realizujúci vo svojej politike historické poslanie robotníckej triedy a jej vedúcu úlohu. Ale sociálno-triedna jednotnosť inteligencie čo do pôvodu v etape rozvinutej socialistickej spoločnosti nebráni tomu, aby sa nevytvárali na hraniciach medzi ňou a robotníckou triedou hraničné vrstvy „robotníkov-inteligentov“. Tento jav umožňuje skutočnosť, že inteligencia je sociálno-profesionálnou skupinou, ktorá sa preto zároveň kríži s triednou štruktúrou socialistickej spoločnosti. V dôsledku toho z profesionálneho aspektu vysokokvalifikovaní robotníci tvoria súčasť širšieho poňatia kategórie inteligencia — profesionálne sa totiž zúčastňujú na výkone takej práce, ktorej obsah vyžaduje nadobudnutie príslušného vzdelania. Avšak zo sociálno-triedneho aspektu „robotníci-inteligenti“ zostávajú i naďalej príslušníkmi robotníckej triedy, pretože sa nezúčastňujú na riadení vzťahov vznikajúcich medzi ľuďmi, ale len na riadení príslušnej techniky a technologických procesov v rámci spoločenského výrobného procesu.

Stanovisko C. A. Stepaňana vyvolalo ohlas u sovietskych teoretických pracovníkov. Do polemiky s autorom vstúpil N. A. Aitov, ktorý sa dotýka tak sociálno-triedneho, ako i profesionálneho aspektu „pracovníka nového typu“. N. A. Aitov je toho názoru, že „... v podmienkach socialistickej spoločnosti ‚pracovníci nového typu‘ tvoria v sociálnej štruktúre vrstvu ‚robotníkov-inteligentov‘, čo je výsledkom stierania podstatných rozdielov medzi duševnou a fyzickou prácou. ‚Pracovníci nového typu‘ — to sú v podstate tí istí ‚robotníci-inteligenti‘, ktorí sa formujú v rozvinutej socialistickej spoločnosti. V podmienkach existencie protikladu medzi duševnou a fyzickou prácou by vznik vrstvy ‚robotníkov-inteligentov‘ neprihádzal do úvahy“ [Aitov 1979 : 30].

Načrtnutá diskusia a stanoviská jednotlivých pracovníkov sovietskeho teoretického frontu sú dôkazom, že otázka stanovenia hraníc jednotlivých tried a sociálnych skupín je veľmi aktuálna v súčasných procesoch zblížovania tried a sociálnych skupín v socialistickej spoločnosti. Ako uvádza A. M. Geljuta a V. I. Staroverov už i samotný názov „hraničné sociálne vrstvy“ hovorí o tom, že „... vznikajú na hranici tried a sociálnych skupín ako výsledok sociálneho zblížovania ich určitej časti. Zároveň tieto vrstvy disponujú novou sociálnou kvalitou, ktorá vzniká ako výsledok transformácie črt a vlastností tried a sociálnych skupín, od ktorých sa odvíjajú“. Autori ďalej objasňujú, že „... formovanie hraničných vrstiev je vlastné všetkým triednym spoločnostiam, pretože odráža zmeny vo výrobných silách a vo výrobných vzťahoch. V otrokárskom, feudálnom, kapitalistickom zriadení charakterizuje rozšírenú reprodukciu triedne antagonistických spoločenských vzťahov. Za socializmu vznik hraničných vrstiev odráža sociálnu integráciu spoločnosti, zblížovanie jej vlastných prvkov štruktúry... Preto analýza vzniku a rozvoja hraničných sociálnych vrstiev v sovietskej spoločnosti je zaujímavá nielen z hľadiska potreby riadiť a zdokonaľovať jej sociálnu štruktúru, ale i pre objasnenie podstaty procesov v štruktúre kapitalistickej spoločnosti“ [Geljuta, Staroverov 1977 : 4].

vystúpení hovoril o pracovníkoch nového typu, spájajúcich vo svojej činnosti fyzickú a duševnú prácu [Brežnev 1978 : 625].

Formovanie hraničných sociálnych vrstiev neodráža však len zmeny prebiehajúce vo výrobných silách a vo výrobných vzťahoch spoločnosti, ako uvádza A. M. Geljuta a V. I. Staroverov. V tejto súvislosti sa žiada zdôrazniť, v akých sociálnych podmienkach hraničné sociálne vrstvy vznikajú a aké sú ich vývojové perspektívy v dôsledku týchto podmienok. Veď V. I. Lenin už v *Pôvodnom náčrte téz o agrárnej otázke pre II. kongres Kominterny* veľmi podrobne analyzoval štruktúru dedínskej maloburžoázie a tak poukázal na existenciu jej jednotlivých vrstiev [Lenin 1954 : 113]. Z náčrtu V. I. Lenina je možné vidieť, že už dávno pred nástupom vedecko-technickej revolúcie existovali hraničné vrstvy. Preto ak hovoríme o hraničných sociálnych vrstvách v triedne antagonistickej spoločnosti, musíme zároveň zdôrazniť, že ich existencia je veľmi úzko spojená s prehlbujúcou sa triednou diferenciáciou spoločnosti. V dôsledku pôsobenia všeobecného zákona kapitalistickej akumulácie prichádza k takej „akumulácii bohatstva na jednom póle“, ktorá je zároveň „akumuláciou biedy, útrap práce, otroctva, nevedomosti, zosurovenia a morálnej degradácie na druhom póle“ [Marx 1959 : 681] — teda o čo rýchlejšie rastie kapitál vládnucej triedy, o to viac narastajú sociálne, triedne a politické rozdiely medzi ňou a robotníckou triedou. Jedine v spoločnosti zbavenej triedneho antagonizmu je existencia hraničných sociálnych vrstiev príznakom zblížovania tried na ceste k sociálne homogénnej komunistickej beztriednej spoločnosti. Proces zblížovania neantagonistických tried a vrstiev dosiahol najväčšiu hĺbku v Sovietskom zväze. Táto krajina v etape rozvinutej socialistickej spoločnosti dosiahla taký stupeň zblíženia oboch neantagonistických tried a sociálnych vrstiev, na ktorom sa začína postupne formovať nová kvalita ich sociálnej homogenity, akou je *sovietsky ľud*. Tento proces sa prejavil už v premene štátu diktatúry proletariátu na *všeludový štát*. L. I. Brežnev v správe prednesenej na XXVI. zjazde KSSZ načrtnol perspektívy ďalšieho vývoja sovietskej spoločnosti v tom zmysle, že je možné predpokladať, že „...beztriedna štruktúra spoločnosti sa vo svojej podstate utvorí v historickom rámci zrelého socializmu“ (XXVI. zjazd 1981 : 62).

Stanovenie hraníc jednotlivých tried a sociálnych skupín má veľký význam pre reálne *statistické sledovanie* vývoja sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti. I. Hrůza v štúdiu *Teoreticko-metodologické východiská marxisticko-leninského skúmania sociálno-triednej štruktúry socialistickej spoločnosti* zdôrazňuje, že „...potreby štatistického skúmania nás nútia, aby sme sa snažili viesť tieto hranice pokiaľ možno čo najostrejšie. To nám však nesmie zastrešť skutočnosť, že hranice medzi jednotlivými zložkami sociálno-triednej štruktúry nie sú v realite zvlášť ostré, že existujú nielen hranice, ale tiež hraničné javy“ [Hrůza 1978 : 21]. V tejto súvislosti sa autor odvoláva na Engelsovu kritiku tézy „hart and fest lines“ — „absolútne ostré hraničné čiary“, ktorú F. Engels podal a vedecky zdôvodnil v *Dialektike prírody*. I. Hrůza z tejto práce a z Leninovej štúdie *Pôvodný náčrt téz o agrárnej otázke pre II. kongres Kominterny* vyvodzuje záver, že „...vzťah jednotlivých zložiek v sociálno-triednej štruktúre spoločnosti nie je možné chápať ako vzťah monofarebných celkov, ale je nutné vidieť, že každá časť sociálnotriednej štruktúry, každá trieda, sociálna skupina sa skôr podobá sústave farieb svetelného spektra, na ktoré sa rozkladajú paprsky prechádzajúce hranolom. Existuje celý rad medzistupňov, postupných prechodov“ [Hrůza 1978 : 22].

Existencia hraničnej skupiny „robotníkov-inteligentov“ v socialistickej spoločnosti je práve takýmto hraničným javom vznikajúcim na hraniciach robotníckej triedy a sociálnej skupiny inteligencie v procese zblížovania a prekonávania neantagonistických rozdielov v socialistickej triedne neantagonistickej spoločnosti. Je prejavom postupnej sociálnej homogenizácie spoločnosti, spejúcej k jednotnej sociálnohomogénnej komunistickej spoločnosti. „Robotníci-inteligenti“ sú príslušníkmi robotníckej triedy, tvoria jej najkvalifikovanejšiu vrstvu, pričom táto vrstva spája v sebe také črty robotníckej triedy ako sú vysoká politická aktivita, disciplína, uvedomelosť,

organizovanosť a také črty inteligencie ako vysokú odbornosť, vzdelanosť a kultúru. Zaradenie „robotníkov-inteligentov“ do rámca sociálnotriednej a profesionálnej štruktúry socialistickej spoločnosti veľmi úzko súvisí s ústrednými koncepciami vymedzenia inteligencie. Vzhľadom na to, že ide o vysokoškolsky vzdelané kádre, je to problém, ktorý na jednej strane spadá do okruhu úzkeho poňatia inteligencie. Uvedení vysokokvalifikovaní robotníci sú z profesionálneho hľadiska príslušníkmi inteligencie. Ale na druhej strane ich postavenie v sociálno-ekonomickej stránke spoločenskej delby práce, vo výrobných vzťahoch spoločnosti, z ktorého plynie ich príslušnosť k robotníckej triede, sa touto skutočnosťou nemení. Existencia vysoko-kvalifikovanej vrstvy v rámci robotníckej triedy je mimoriadne dôležitým javom v procese zblížovania jednotlivých tried a sociálnych skupín socialistickej spoločnosti a stierania hraníc medzi nimi, a preto sa premieta i v širšom poňatí inteligencie. Na mimoriadny význam tohto javu upozornil i L. I. Brežnev vo svojom prejave na XVII. zjazde všesväzového leninského komunistického zväzu mládeže, v ktorom sa zaoberal hlbokými zmenami prebiehajúcimi v robotníckej triede: „Ešte pred desiatimi či pätnástimi rokmi boli takí špecialisti, ako sú operátori laserového technologického zariadenia, hrdinami nanajvýš vedecko-fantastických románov. Avšak to, čo bolo včera fantáziou, sa dnes stáva realitou. Do života sa zariadila najvzdelanejšia generácia robotníckej triedy v dejinách“ (zdôraznila E. G.) [Brežnev 1979 : 209]. Uvedená slová L. I. Brežneva svedčia o veľkých rozmeroch tohto prebiehajúceho procesu.

Literatura

- Aitov, N. A.: *O někotorych dissakusionnych voprosach izučenijsa sovetskoi inteligencii*. Sociologičeskije issledovanija 1979, č. 3.
- Amelin, P. P.: *Inteligencija i socializm*. Leningrad, Nauka 1970.
- Amvrosov, A. A.: *Od třídni diferenciacie k sociální homogenitě společnosti*. Moskva-Praha, Progress-Svoboda 1976.
- Brežněv, L. I.: *Leninskim kursom. Tom 6*. Moskva, Politizdat 1978. Pozri: Sovětské odbory v podmínkách rozvinutého socialismu. Praha, Svoboda 1979.
- Brežněv, V. I.: *Z projevu na XVII. sjezdu všesvazového leninského komunistického svazu mládeže*. In: *Sovětské odbory v podmínkách rozvinutého socialismu*. Praha, Práce-Svoboda 1979.
- Fedosejev, P. N.: *Vedecký komunizmus a jeho falzifikácia renegátmi*. Bratislava, Pravda 1975.
- Geljuta, A. M. — Staroverov, V. I.: *Socialnyj oblik rabočego-intelligenta*. Moskva, Politizdat 1977.
- Hrůza, I.: *Teoreticko-metodologické východiska marxisticko-leninského zkoumání sociálně-třídní struktury socialistické společnosti*. In: *Vybrané otázky sociologického zkoumání vývoje sociálně-třídní struktury socialistické společnosti*. Praha, ÚV SAK ČSR 1978.
- Lenin, V. I.: *Původní náčrt téz o agrární otázce pre II. kongres Kominterny*. Spisy 31. Bratislava, SPNL 1954.
- Marx, K.: *Kapitál, zv. I*. Bratislava, SNPL 1959.
- Nadel, L. N.: *Naučno-techničeskaja intelligencija v sovremennom buržoaznom obščestve*. Moskva, Nauka 1971.
- Rutkevič, M. N.: *Sovietskaja intelligencija: Struktura i tendencii razvitijsa na sovremennom etape*. Sociologičeskije issledovanija 1980, č. 2.
- Rutkevič, M. N.: *Tendencii izmenenija socialnoj struktury sovetskogo obščestva*. Sociologičeskije issledovanija 1975, č. 1.
- Semjonov, V. S.: *Kapitalismus a třidy*. Praha, Svoboda 1972.
- Stepaňan, C. A.: *Sovietskaja intelligencija i osnovnyje puti jijo formirovanija*. Voprosy filosofii 1979, č. 1.
- XXVI. zjazd KSSZ. *Dokumenty a materiály*. Bratislava, Pravda 1981.

Резюме

Е. Гнотова: Замечания к дискуссии советских теоретиков по вопросам определения социально-профессиональной группы интеллигенции в социалистическом обществе

Проблематика исследования социально-классовой структуры социалистического общества и в ее рамках конкретно проблематика определения социальной группы интеллигенции имеет всеобщественное значение. Эта область исследования является теоретически наиболее разработанной в советской социологической литературе и литературе по научному коммунизму.

Подходы советских теоретиков к определению интеллигенции имеют следующие формы:

1. Определение интеллигенции в узком аспекте — интеллигенция понимается как социально-профессиональная группа, призванная выполнять высококвалифицированный умственный труд. Такой подход мы находим у П. П. Амелина, Л. Н. Наделя, В. С. Семенова и Н. Н. Федосеева. Преобладание такого понимания интеллигенции очевидно было вызвано потребностями социологической и статистической практики, так как при таком определении к интеллигенции относят тех работников, у которых в наиболее концентрированном виде аккумулируются профессиональные черты всей группы — выполнение высококвалифицированного труда, опирающееся, как правило, на высшее образование.

2. Определение интеллигенции в широком аспекте — в данном случае к интеллигенции относят всех работников, выполняющих умственный труд. Такой подход в советской социологической литературе встречается редко (Ц. А. Степанян). В случае его применения на практике может исчезнуть граница между интеллигенцией в узком смысле слова, т. е. «спец. талистами», и менее квалифицированными слоями трудящихся, выполняющими физический труд, связанный с умственным трудом, т. е. «работниками-неспециалистами».

3. Комплексное понимание интеллигенции в аспекте рационального сочетания положительных элементов узкого и широкого понимания интеллигенции — в данном аспекте термин «интеллигенция» применяется в узком смысле слова для обозначения той части социальной группы интеллигенции, в которую не входят другие слои остальных работников и высококвалифицированных представителей обоих классов социалистического общества. Понятия «социальная группа умственных работников», «социальная группа работников преимущественно умственного труда» применяются для обозначения интеллигенции в широком смысле слова, причем в ряды интеллигенции отнесены другие слои остальных работников, часть высококвалифицированных представителей рабочего класса и часть класса кооперированных крестьян с высокой специальной квалификацией. Этот подход, с которым мы встречаемся особенно у А. А. Амвросова и М. Н. Руткевича, позволяет следить за процессом сближения классов и социальных групп социалистического общества.

Summary

E. Gnethová: Comments on the Discussion of Soviet Theoreticians on Problems Connected with the Definition of the Socio-professional Group of Intelligentsia in Socialist Society

The problem area of the research into the socialist society's social-class structure and, within its framework, concretely the problems connected with defining the social group of the intelligentsia are of an all-social significance. This area of research is theoretically most thoroughly elaborated in the soviet scientific-communist and sociological literature.

The approaches of soviet theoreticians to the definition of the intelligentsia have assumed the following forms:

1. Definition of the intelligentsia from a narrow aspect the — intelligentsia is conceived as a socioprofessional group orientated to performing highly qualified brainwork. Such an approach is observable in the works by P. P. Amelin, I. N. Nadel, V. S. Semjonov, and P. N. Fedosejev. The prevalence of this conception of the intelligentsia was probably called forth by the needs of sociological and statistical practice in view of the fact, that, according to this definition, the intelligentsia is understood to include those workers in whom the professional characteristics of the whole group — performance of highly qualified work based, as a rule, on higher education — are accumulated in a most concentrated form.

2. Definition of the intelligentsia from a broad aspect — in this case all workers performing brainwork are classed among the intelligentsia. In the soviet sociological literature this approach is rarely encountered (C. A. Stepanyan). Its application in practice might contribute to wiping out the boundary between the intelligentsia in the narrow sense of the word, i.e. „experts“, and the less qualified strata of workers performing manual work connected with brainwork, i.e. „non-expert employees“.

3. Complex conception of the intelligentsia from the aspect of a rational connection of positive elements contained in the narrow and the broad conception of the intelligentsia. From this point of view, the term „intelligentsia“ is used in the narrow sense of the word to designate the part of the social group of the intelligentsia not including any further strata of other employees and highly qualified members of both classes of the socialist society. The concepts „social group of brainworkers“ and „social group of workers predominantly performing brainwork“ are used to designate the intelligentsia in the broader sense of the word; here the intelligentsia is considered to include further strata of other employees, a part of highly qualified members of the working class, and a part of the class of cooperative farmers with high professional qualification. This approach, applied especially by A. A. Amvrosov and M. N. Rutkevitch, enables us to examine the process of the homogenization of classes and social groups in the socialist society.

Rozvoj socialistické společnosti je nemyslitelný bez stálého prohlubování socialistického uvědomění pracujících, předpokládá další přeměny ve způsobu myšlení lidí a všestranný rozvoj celého duchovního života společnosti. Procesům prohlubování socialistického charakteru vědomí lidí je nutné věnovat každodenní a systematickou pozornost. Proto také úkoly, které XVII. sjezd KSČ stanovil pro oblast ideově výchovného působení strany, jsou mimořádně náročné. Soustřeďují se na formování všestranně rozvinuté osobnosti, na formování takového způsobu myšlení lidí, v němž určující úlohu sehrávají socialistické ideály, vědecký světový názor a morální hodnoty budovatele nové společnosti. Jde o způsob myšlení, jemuž je cizí jakýkoli projev maloměššáctví, které se staví nesmiřitelně ke všem projevům buržoazní ideologie a socialismu cizím negativním jevům a přežitkům minulosti.

Socialistická revoluce vytvořila všechny rozhodující politické, sociálně ekonomické a ideologické předpoklady k utváření člověka nového typu, nemohla však okamžitě likvidovat v průběhu mnoha století vytvářenou soukromovlastnickou psychologii a individualismus rolníků.

Historický převrat ve vědomí družstevních rolníků nastal v době, kdy rolníci začali opouštět soukromé formy hospodaření a přecházeli do zemědělských družstev. V procesu rozvoje výrobních sil a zdokonalování socialistických výrobních vztahů se, díky neustálé výchovné práci strany a aktivnímu vlivu dělnické třídy, podařilo odstranit individualismus rolnictva a vychovat tuto třídu v duchu kolektivismu, zájmu na rozvoji společenské výroby a rozdělování podle práce.

V protikladu k dřívějším antagonistickým vztahům mezi lidmi se vytvořily zásadně nové vztahy, založené na jednotě cílů, na rovnoprávnosti a soudružství a na vysokém vědomí povinnosti vůči socialistické společnosti. Politický a kulturní obzor rolnictva se rozšířil. Podstatně se změnil jeho názor na vlastnictví. Zatímco soukromý rolník znal pouze osobní zájem ze všech sil usilovat o rozmnožení svého soukromého vlastnictví, s nímž byl spojen celý jeho život, pohlíží družstevní rolník na družstevní vlastnictví jako na záležitost všech a chápe, že na tomto vlastnictví je v rozhodující míře závislý jeho blahobyt, družstevní rolník se stal podílníkem společného hospodářství.

U družstevních rolníků se zrodily v minulosti neznámé rysy vědomí. Vztah k družstevní demokracii, zodpovědnost za družstevní majetek, vztah k nové organizaci, pokrokový přístup k novým výrobním metodám, k nové technologii a technice jsou faktory, které působily na změny v myšlení rolníků, na jejich převýchovu v duchu kolektivismu a socialismu. Nedůvěru k státu, typický rys soukromého rolníka za kapitalismu, nahradil nový vztah družstevníka ke státnímu zřízení, založený na ekonomickém upevnění družstva a na důvěře k státu jako garantu životních a sociálních jistot. Družstevní rolníci se identifikovali s družstevní zemědělskou velkovýrobou a jako bývalí jednotlivě hospodařící rolníci úspěšně v sobě překonali psychickou náklonnost vlastnit půdu, vypěstovanou a tradovanou během individuálního hospodaření generací. Ukázalo se, že v takové míře jako průmysloví dělníci i družstevní rolníci si osvojili